

Hollander heeft goed begrepen dat er in de landbouwgeschiedenis een kennishiaat is wat betreft de biologische landbouw. Behalve het boek *Wens & werkelijkheid* (2008) van Simone van den Ham, is op dat terrein niets noemenswaardigs verschenen. Het proefschrift van Hollander hinkt echter op vele gedachten, waardoor zijn bijdrage aan het wetenschappelijk debat uiteindelijk beperkt blijft. De lezer die verwacht de geschiedenis van de biologische landbouw tegen de achtergrond van de algemene ontwikkeling van de Nederlandse landbouwsector voorgeschoteld te krijgen, wacht een teleurstelling. Hollander geeft wel een uitgebreide schets van die algemene ontwikkeling, maar de biologische landbouw blijft daarbij een bijwagen. Nu hoeft dat geen bezwaar te zijn als dit tot verrassende nieuwe inzichten zou leiden, maar dat is niet het geval. Het voegt weinig toe aan de reeds bestaande literatuur. Wat mij betreft had Hollander zich dus kunnen beperken tot de ontwikkeling van de biologische landbouw sec. Weliswaar is deze vorm van landbouw slechts marginaal in economisch opzicht (2,5% van de Nederlandse landbouwproductie), zijn maatschappelijke betekenis is wel groot. De biologische landbouw was in eerste instantie een alternatieve maatschappelijke beweging. Al in de jaren twintig vond deze, toen nog onder invloed van de antroposofie van Rudolf Steiner, in Nederland enige aanhang. Pas in de jaren zestig verbreedde zich de beweging. Vanaf dat moment was zij een onderdeel van de veelheid aan alternatieve cultuurvormen die opbloeden. In die betekenis is de biologische landbouw een interessant onderwerp voor een wetenschappelijke studie.

Pas in een later stadium beïnvloedde de biologische landbouw ook de productietechnieken in de reguliere landbouw. Wie nu echter biologische landbouw gaat beschrijven vanuit een landbouwkundig perspectief, loopt in een merkwaardige paradox vast. Dan blijkt niet zozeer de biologische landbouw het interessante onderwerp te zijn, maar datgene waartegen deze ageert, namelijk de chemicalisering en farmacuetisering van de reguliere landbouw. Onderzoek op dat laatste terrein is zeer schaars. In zijn proefschrift doet Hollander een paar keer een aanzet om daar iets van bloot te leggen. Zo heeft hij de jaarverslagen van het College Toelating Bestrijdingsmiddelen bestudeerd en wijdt hij ook een paragraaf aan de agrochemische industrie. De onderzoekssystematiek ontbreekt echter voor dit aspect. Wellicht een gemiste kans.

Hollanders boek bevat her en der interessante nieuwigheden over de biologische landbouw en is alleen daarom al lezenswaardig. Het moet echter ook gezegd worden: een nuttig boek hoeft nog niet altijd een goed proefschrift te zijn.

Erwin H. Karel,
NAHI/RU Groningen

Willem Groothuis, *Honderd Jaar Natura Docet: Meester Bernink en zijn natuurhistorisch museum* (Zutphen: Walburg Pers, 2011) 286 p.
ISBN 978-90-5730-735-5.

The natural history museum *Natura Docet* in Denekamp celebrated its one hundredth anniversary in 2011. This richly illustrated book commemorates the event by exploring the lives of its founder and first director Johannes Bernardus Bernink (1878-1954) and other individuals, the museum's development, and more generally natural history as practiced in the eastern Dutch province Overijssel. It illuminates the period of the *biologisch reveil* in which the cultivation of natural, especially biological, knowledge

was popularized. Field trips to the countryside to study and collect local specimens became widespread as a renewed interest in indigenous nature and new notions of nature conservation arose. Willem Groothuis – retired dentist, longtime member of the museum, and nature enthusiast – found himself writing this celebratory centennial history after having accepted the important responsibility of organizing the institution's archives. Thus, readers cannot expect a professional academic history. Drawn largely from primary sources that are often quoted at great length, *Honderd Jaar Natura Docet* is a fact-filled stepping-stone for further research that will certainly benefit from the storyline that Groothuis sets out.

Bernink, the son of a shoemaker, grew up in the town where he later founded his museum. As a child, he exhibited a keen interest in the local forests and fens where he hiked and began collecting, primarily plant, specimens. Bernink became an elementary teacher and as a young man, continued to explore local nature and augment his collections. He read eagerly the publications of Eli Heimans and Jac. P. (Jacobus Pieter) Thijsse both leaders in the *biologisch reveil*. Bernink contributed to this movement with his own numerous publications that focused on the local flora, fauna, and geology. He wrote not only books but also articles for the extremely popular national periodical *De Levende Natuur* that also promoted *Natura Docet* in its pages. When he opened the museum in 1911 with the financial support of distant and local notables, *Natura Docet* was the first regional natural history museum in the Netherlands.

The museum flourished. Financed only in part by membership and entrance fees, industrialists from the Twente region supported it with finances and administrative services. Amateur and academic naturalists from across the country and the Dutch colonies donated plant, animal, mineral, and ethnographic specimens as well as capital. Books from generous benefactors created an impressive library collection. These numerous donations reflect the rise of amateur collecting and the professional academic support of the museum's goals to increase natural historical knowledge. Given the increasingly large collections, *Natura Docet* quickly outgrew its available space. In 1922, a new larger museum, financed primarily by local manufacturers, opened and numerous expansions of exhibit space followed.

Bernink, clearly the central figure in *Natuur Docet* and significant in the town of Deventer more generally, promoted knowledge of local nature in a variety of ways, as would his successors. In the early decades of his directorship, he continued his work in elementary education where he took on the task of teaching natural history. His publications based on his own field research drew the attention of university and museum researchers with whom he developed close ties, corresponded regularly, and performed fieldwork. For amateur naturalists who traveled to Overijssel, Bernink organized guided field excursions to, for example, unusual geological formations. When his daughter Heleen Bernink, also an elementary school teacher, took over the museum directorship in 1954 she initiated an innovative educational program. She assembled small portable exhibits, travelled to schools throughout the region, and ultimately instructed far more students than she would have received in the museum thereby increasing the museum's impact.

Groothuis describes the ins and outs of this institution's history through two world wars, financial struggles, crises in the directorate as Bernink's health failed, and the gradual professionalization of museum activities. Though not thoroughly evaluated or linked clearly in the volume, many topics important to the historical context in which *Natura Docet* arose are identified including: natural history as a new form of edified

leisure activity and one related to increasing tourism; regional industrialists' support of this scientific cultural institution to demonstrate to faraway fellow citizens that they could "build more than factory chimney stacks" (*niet alleen fabrieksschoorstenen weet te bouwen*, pp. 70-71); Bernink's relationships with Heimans, Thijsse, and others, and thus the *biologisch reveil*. This regional history of the first provincial natural history museum in the Netherlands illustrates the important role it played in the national context and ways in which regional and urban amateur and professional naturalists traveled and communicated in this period of renewed interest in nature. With his detailed exposition of the first one hundred years of *Natura Docet*, Groothuis has paved the way for more analytical scholarship on twentieth-century history such as the circulation of experts and expertise, regional tourism, and cultural institutions. Currently, *Natura Docet* is undergoing a major renovation that will take it – reinforced – into its second century.

Donna C. Mehos
Independent Scholar

Marion Boers, *De Noord-Nederlandse kunsthandel in de eerst helft van de zeventiende eeuw*, Zeven Provinciën Reeks 31 (Hilversum: Verloren, 2012) 116 p. ISBN 978-90-8704-288-2.

Gesubsidieerde kunstinstellingen en kunstenaars moeten ondernemender worden, zo luidt de roep van beleidsmakers sinds de jaren negentig van de vorige eeuw. Hoewel (kunst)-historica Marion Boers in *De Noord-Nederlandse kunsthandel in de eerste helft van de zeventiende eeuw* geen uitstapje naar het heden waagt, is de boodschap helder: zeventiende-eeuwse kunstenaars in de Republiek ontbrak het niet aan ondernemerszin. In het gunstige economische en culturele klimaat in de zeventiende-eeuwse Republiek konden de markten voor nagenoeg alle luxegoederen en culturele producten zich ontplooiën. Schilderijen werden zelfs een ware rage. De spectaculaire bloei van de Noord-Nederlandse kunstmarkt is niet alleen toe te schrijven aan de goed gedocumenteerde veranderingen in de consumptie en productie van kunstvoorwerpen, maar ook aan innovaties in de kunsthandel.

Met deze insteek plaatst Boers zich, net als met haar proefschrift uit 2001 over Haarlemse schilders tussen 1605 en 1635, in een inmiddels gevestigd onderzoeksveld: de economische geschiedenis van kunst en kunstenaars, in de jaren tachtig van de vorige eeuw nieuw leven ingeblazen door econoom Michael Montias. In dit 31e deel van een reeks beknopte monografieën over Nederlandse geschiedenis en cultuur in de vroegmoderne tijd wordt een stand van zaken in het onderzoek naar de kunsthandel in de Republiek in de eerste helft van de zeventiende-eeuw geschetst. Sinds Montias zich zo'n kwart eeuw geleden verwonderde over de geringe aandacht die de Nederlandse vroegmoderne kunsthandel ten deel was gevallen, is er gelukkig veel bronnenmateriaal boven water gekomen en beschreven door historici en kunsthistorici. Boers' belangrijkste verdienste is dat ze deze gefragmenteerde literatuur samen brengt in een zeer toegankelijk geschreven overzicht.

Uit een inleidend hoofdstuk en vier hoofdstukken ingedeeld naar verkoopkanaal, blijkt dat er niet alleen een sterke toename en differentiatie in de vraag naar en het aanbod van kunst te zijn geweest, maar ook in de kanalen waarlangs de kunstwerken